

Neměli bychom si plést feminismus a genderová studia (studia rodu nebo studia pohlavních rozdílů). I feminismus může znamenat dvojí – jednak sociální hnutí, a jednak myšlenkový, filosofický směr. Nálepku feminismus nebo feministka odbornice/odborníci i aktivistky/aktivisté nemají rádi, bývá obvykle míněna hanlivě. My se zde ovšem tohoto výrazu přidržíme, protože tak byl užíván v době, kdy se rodila feministická filosofie, feministická teologie i feministická etika. Omezíme se zde tedy jen na encyklopedicky stručné odkazy a nezbytné informace, které nám umožní přechod k navazující kapitole týkající se etiky péče.

Feministická etika

Musíme rozlišit feministický přístup k etice a specifické etické problémy týkající se žen (zejména problém rovnosti pohlaví). První bude spíše teoretická etika, druhý spíše aplikovaná, sociální etika. První přístup je odborně zastoupen relativně málo, těsně souvisí s feministickou filosofií. Druhý naopak hojně, většina toho, čím se zabývá feminismus jako sociální a politické hnutí i jako myšlenkový směr, má zpravidla také nějaký etický aspekt.

K hojně frekventovaným tématům patří rod a moc, tedy hledání příčin nespravedlivého uspořádání asymetrie pohlaví. Feministky se rády dovolávají Foucaulta a jeho metody zkoumání moci. Pochopitelně se hledají i příčiny a mechanismy různých podob útlaku a diskriminace v rodinách i ve společnosti.

Filosoficky silně relevantní je otázka po identitě, identitě ženy.

Carol Gilliganová říká, že ženy mluví „jiným hlasem“, používají svébytný diskurs, ale především užívají jazyk, mluvu, komunikaci jinak, k jiným účelům než muži.¹ To vede bohužel k tragickým nedorozuměním. Snaha odstranit tyto paradigmatické disparitnosti nebo si je aspoň uvědomit je motivována eticky a má právě etický dosah.

Feministická etika se jako pojem, pojmenování začíná objevovat koncem 70. let 20. století. Feministické filosofky a etičky často revidují koncepty vytvořené v dějinách a pokoušejí se je reinterpretovat z pozice své nově uvědomované identity. Vracejí se k různým koncepcím společenské smlouvy, ke Kantovi, k utilitarismu. Samozřejmě tradiční etice vyčítají, že je androcentrická, že ostře rozlišuje a odděluje sféru domácí intimity a sféru veřejnou, politickou. Mužská etika abstrahuje a zobecňuje, zatímco ženská konkretizuje a kontextualizuje.

Feministky záhy naskočily do kolem jedoucího vlaku postmoderny, protože zjistily, že jede zhruba stejným směrem. V etice podobně jako postmodernisté zdůrazňovaly partikularitu, fragmentárnost, malé příběhy.

Jeden ze zásadních sporů se vede o to, zda existuje něco jako specifický „ženská morálka“, odlišná od „mužské morálky“. Zpravidla teprve, až se tato možnost zamítne, ukazuje se jako jediná cesta skutečná feministická etika. Feministky se nevyhýbají normativní etice, neváhají stanovovat vůdčí principy. Ale nechťejí přitom usilovat o takzvanou objektivitu a neutralitu, protože ji pokládají za nedostizný ideál, jemuž ovšem muži rádi věří. Ženy jsou emocionální, stranické, mají své osobní a konkrétní zájmy a nechťejí se toho všeho vzdát. Proto se v podstatě ani nevyhýbají kazuistikám a dílčímu „moralizování“.

Ale není to jednoduše ženská etika pro ženy. Feministky jsou někdy i muži. Nadto feministky dobře vědí, že rody není možno od sebe oddělit, takže řeší současně problémy genderově, s vědomím rodových identit. Ony prostě jen nechťejí být „rodově slepé“ (jako se říká požadavku colorblind, barvosleposti, v případě rasy). To nejde. Ale na druhé straně nechťejí upadnout do esencialismu, metafyzické, ontologické koncepce rodu jakožto substance, neměnné podstaty, jež předchází aktuálnímu stavu a determinuje jej.

Jde například i o to, že ve vědeckém výzkumu se projeví rodové stanovisko, takže vzniká otázka, má-li vědec/ vědkyně s tímto vlastním zkreslením předem počítat a zakomponovat je do designu (metodiky) výzkumu, nebo má-li se právě proto o to víc snažit uchovat si neutralitu a objektivitu.² Podle zmíněných studií se zdá, že ve vědeckých komunitách panuje názor, že ženy vědkyně inklinují k výzkumu, který je eticky založený na ideji odpovědnosti a péče

¹ GILLIGANOVÁ, Carol. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii mužů a žen*. Praha: Portál 2001.

² DLOUHÁ, Marie. Kdy je třeba říci dost: Když etická dilemata ve feministickém výzkumu překročí určitou mez. *Antropowebyzn*, 2014, č. 1, s. 11–19. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/kdy-je-treba-rici-dost-kdyz-eticka-dilemata-ve-feministickem-vyzkumu-prekroci-urcitou-mez>

Viz rovněž: BOSÁ, Monika. *Feministický výzkum – etika výzkumu v sociální práci*. Příspěvek vznikl v rámci projektu VEGA 1/0710/11 Maskulinity a femininity vo feminizovaných odboroch. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/balogova8/subor/Bosa.pdf>

VAŇKOVÁ, Markéta. Výzkumník lapený: Úvahy k (a)symetrii vztahů mezi výzkumníkem a zkoumaným. *Biograf*, 2010, č. 52–53. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/phil/podzim2015/KSCB801/um/60139097/Vankova_Vyzkumnik-lapeny.pdf

(*responsibility and care*), kdy je badatelka vtažena do předmětu výzkumu, do jeho vztahů a kontextů, zatímco typicky mužský přístup inklinuje k etickému ideálu správnosti a spravedlnosti (*right and justice*), usilujícímu o nezávislost a neosobní pravidla a hodnoty. Vlastně právě na toto poukázala Carol Gilliganová, když kritizovala jednostrannost výzkumů Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga³, čímž vytvořila jeden ze základů feministické etiky. Můžeme tomu říkat epistemologická situovanost. Jde prostě o ženský pohled, jinou zkušenost.

Encyklopedické heslo – feministická etika (Radim Brázda)

(Seyla Benhabib, Judith Butler, Kathy Davis, Herta Nagl-Docekal, Carol Gilligan, Jean Grimshaw, Susan Harding, Sarah L. Hoagland, Nancy Chodorow, Luce Irigaray, Alison M. Jaggar, Julia Kristeva, Janice Raymond, Mona Singer); představuje centrální oblast feministické filosofie, která se formovala v ženském hnutí 19. stol., spojeném s požadavky práva žen na vzdělání, práci, účast v politickém dění; teoreticky reflektuje praktické otázky související s postavením ženy v tradiční patriarchální, hierarchicky strukturované společnosti určené feministkami jako androcentrické, tedy takové, kde se mužské myšlení stává měřítkem lidského a zastupuje zbývající dva rody (ona a ono). Androcentrismus je vnímán jako myšlenková a řečová redukce reflexe skutečnosti, proti níž kladou feministky o ideu lidských práv a humanismus opřený korektiv gynocentrismu; má být komplementární k androcentrické verzi světa. Gynocentrismus však není pojat jako rekonstrukce skutečnosti, založená na opačných předsudcích, nýbrž jako prověřující vhléd do jakéhokoli způsobu vnímání skutečného. K výraznému vzestupu feministického hnutí došlo v 60. a 70. letech 20. stol., kdy se spojilo s politicky orientovanými požadavky, akcentem na odlišnost, rovnoprávnost, právo na pohled jiného rodu, nefalokratické hodnotové orientace. Toto úsilí je vedeno snahou o přeměnu společenského řádu do podoby zaručující rovnoprávnost obou rodů. Zpočátku byla feministická etika spojena s všeobecnými ženskými otázkami a praktickými zkušenostmi (aborce, zrovnoprávnění žen ve společnosti, mezilidské vztahy), později rozvinuly feministky vlastní teoretická stanoviska ke všem tématům moderního etického diskursu a zabývaly se rovněž morálními problémy pornografie, reprodukčních technologií, náhradního mateřství, militarismu, životního prostředí a situací žen ve třetím světě, etiky sexuální a rodové difference, lesbické etiky, kritiky heterosexuálních vztahů. V 80. letech lze již rozlišit ve feminismu např. proud kritizující tradiční etiku (jež prý nemá přiměřené prostředky k zachycení speciálních ženských otázek) a jednak rozvoj alternativních teorií a příspěvků; feministky usilují o změny v sociální struktuře a institucích, které zvýhodňují muže. Neomezují se pouze na kritiku mužských základů morálky a universalistické etiky, nýbrž etabloují ženy stejně jako muže jako vlastní morální instanci (jsou rehabilitovány ženské ctnosti, mateřskost apod.). Základním předpokladem feministické etiky je přijetí všeobecného rozdílu mezi ženami a muži v přístupu k morálním problémům; existují odlišné mužské a ženské etické priority. Feministická morální kritika ukazuje, že normy ženské mravnosti a ctnosti jsou sexistickým zkreslením, v jehož základu spočívá mužský zájem na ženské poslušnosti. Dosavadní dějiny etiky měly takřka výhradně falokratickou podobu – to se týká i jejich pojmového aparátu. C. Gilligan, C. Pateman, S. Benhabib a další feministky například ukázaly, jak se nejzákladnější pojmy liberální spravedlnosti a samotné odlišení veřejného od soukromého v minulých tři sta letech spojovaly s patriarchálními sociálními strukturami, jež vylučovaly ženy z účasti na moci a znemožňovaly jim realizaci svobodně zvolených životních forem. Feministická etika přímo vybízí ke komparativním studiím a sama je výsledkem nejelementárnější možné komparace mezi rody. Štyri pohledy do feministické filozofie. (H. Nagl-Docekalová, B. Weisshauptová, E. Fox-Kellerová, L. Codeová) Archa, Bratislava 1994; H. Nagl-Docekal (Hrsg.): *Feministische Philosophie*, 1990; U. I. Meyer: *Einführung in die feministische Philosophie*, 1992; H. Nagl-Docekal/H. Pauer-Studer: *Jenseits der Geschlechtermoral*, 1993.

Doporučená literatura

V Čechách se, pokud vím, specificky feministickou etikou nikdo nezabývá. Na Slovensku se feministické etice programově věnuje Zuzana Kiczková, ale částečně i jiné feministické myslitelky, například Etela Farkašová. Kromě zde zmíněných webů je možno doporučit zejména slovenský feministický časopis *Aspekt* (aspekt.sk). Také časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. A filosofický *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*.

Dostupné jsou tyto zásadní publikace, z nichž zejména ta prvně zmíněná je relativně stručná, obsažná a přehledná:

LINDEMANN, Hilde. *An Invitation to Feminist Ethics*. Oxford University Press, 2019.

FIELDING, Helen; HILTMANN Gabrielle; OLKOWSKI, Dorothea; REICHOLD, Anne (eds.). *The Other. Feminist Reflections in Ethics*. Palgrave, 2007.

TESSMAN, Lisa. *Feminist Ethics and Social and Political Philosophy: Theorizing the Non-Ideal*. Springer, 2009.

WALKER, Margaret Urban. *Moral Understandings: A Feminist Study in Ethics*. Oxford University Press, 2007.

TOWNES, Emilie M. *Womanist Ethics and the Cultural Production of Evil*. Palgrave Macmillan, 2006.

feminismus.cz
genderonline.cz
profem.cz
padesatprocent.cz
feministky.com
ecn.cz
nesehnuti.cz
esfem.sk
aspekt.sk

³ FARKAŠOVÁ, Etela; SZAPUOVÁ, Mariana. „Případ Gilliganová“ – epistemologické a metodologické otázky feministického výzkumu.

In: *Filozofia: minulé podoby – súčasné perspektívy*. Bratislava: Maxima press, 2003, s. 47–52. Dostupné z:

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/oc/crs/Publikacie/Studie/farkasova-szapuova-pripad_gilligan.pdf

SCOTT, Robin May. *Discovering Feminist Philosophy. Knowledge, Ethics, Politics*. Rowman & Littlefield, 2003.
 BELL, Vikki. *Culture & Performance. The Challenge of Ethics, Politics and Feminist Theory*. Oxford – New York: Berg, 2007.
 JAGGAR, Alison M. (ed.). *Living with Contradictions. Controversies in Feminist Social Ethics*. Westview Press, 1994.

♦♦♦

Etika péče

Virginia Heldová je feministická etička, jejíž dílo do českého prostředí uvádí Petr Urban, pracovník Filosofického ústavu Akademie věd, který také tuto knihu přeložil.⁴ Pokusím se stručně vyložit, o čem Heldová jde a v čem spočívá její spor s klasickými etickými teoriemi a převládajícími akademickými koncepty.

Klasické etické teorie vycházejí z předpokladu, že člověk je *animal rationale*, tedy že je autonomní (ne-závislý, svéprávný, samo-statný) a rozhoduje se vědomě, rozumně, na základě pečlivě zvážení kalkulu. Tyto teorie přehlíží, že člověk není vždy zcela nezávislý, ba dokonce málokdy. Ve skutečnosti je včleněn do komplikovaných vztahových sítí a jeho život závisí na druhých a na něm závisí další lidé.

Jsou teorie, které posuzují etičnost činu podle jeho motivů – Co aktéra k jednání vedlo? Jiné zase posuzují čin podle záměru – Co tím člověk sledoval? Další posuzují čin až podle následků – Jak to dopadlo? Co z toho vzešlo? Těm se říká konsekvencialistické. Nejtypičtější verzí konsekvencialismu je utilitarismus – Čin se posuzuje podle míry užitku či prospěchu, který přinesl. Jiné teorie si všímají spravedlnosti. Další pak zase spíše osobních ctností. Ale všechny nahlíží člověka izolovaně – aktéra a jeho čin. Jako by snad člověk byl osamocená figurka na šachovnici, limitovaná jen pravidly, jak smí táhnout.

Do těchto způsobů uvažování se nějak nevejde péče, říká Heldová. Péči tyto teorie podřizují svým konceptům a posuzují ji podle toho, nakolik komu přinesla prospěch, zda byla spravedlivá, zda jí člověk projevil nějakou ctnost apod. To ale neodpovídá samotnému principu péče, tvrdí Heldová, to je nepochopení toho, jak péče funguje.

Virginia Heldová navrhuje zcela jiný přístup – vždy vidět člověka v předivě sociálních, zejména pak intimních osobních vazeb. Je-li člověk dítě nebo rodič, pak tento vztah zavazuje docela jinak, než jak tvrdí etické teorie. Je tu péče, je tu odpovědnost, ano, ale ne proto, že by k tomu člověka vedly teoretické úvahy, racionální volby, ale protože ho k tomu vedou zcela základní emoce, řekněme soucitu, odpovědnosti. Filosofové (i etikové) nemají rádi emoce, pokládají je za znak iracionality. Dobrá, tak zkusme říkat morální emoce. Tváří v tvář dítěti jsem jat soucitem a vezmu je pod ochranu, budu o ně pečovat. Jakého typu je tato primární přirozená „emoce“ – soucit? Podobně – Když vidíme, že se s někým zachází nespravedlivě, nehumánně, když slyšíme křik trýzněného, vzbudí to v nás „emoci“ rozhořčení, hněvu. A jdeme a zasáhneme na jeho obranu. Tato „emoce“ hněvu či rozhořčení mě vede k interpretaci toho, co je správné a co špatné, tedy k etickému soudu. Vede mě tak k témuž, k čemu někdy vede i racionální úvaha, teoretické zamyšlení. Samozřejmě že emoce nemusí být žádné primitivní instinkty, zvířecí pudy. Emoce se musí dále tříbit, kultivovat. Měly by se následně i intelektuálně reflektovat. Jen tak poté mohou být hybatelem nebo složkou morálního usuzování a rozhodování.

„Morální uvažování, které se opírá výhradně o rozum a racionalistické dedukce či kalkulace, se z pohledu etiky péče jeví jako neuspokojující.“ (s. 24)

Filosoficky, racionalisticky založené etické teorie odmítají emoce – za emoce pokládají třeba pomstychtivost, sobectví, nadřizování, agresivitu apod. –, protože se jim zdá, že právě emoce by měly být rozumem a morálkou zkroceny, omezeny. Heldová ale naproti tomu tvrdí, že emocionalitu není možno ze života vyloučit. Přece v konkrétních životních situacích máme nějaké pocity, cítíme náklonnosti i averze, soucit i nenávisť. Že nás někdy emoce svedou na scestí? Zajisté, všechno se dá přehnat. A proto potřebujeme etiku péče, říká Heldová, tedy takovou, která bude zkoumat, hodnotit, kultivovat morální emoce.

„Etika péče odmítá názor převládajících morálních teorií, že čím je úvaha o nějakém morálním aspektu abstraktnější, tím je lepší, protože se tím spíše vyhne předpojatostem a svévolnosti a uchová si nestrannost.“ (...) „Etika péče volá po přehodnocení univerzalistických a abstraktních pravidel převládajících etických teorií.“ (s. 25) Tyto teorie si totiž myslí, že nestrannost je důležitější než vztahy. Etika péče je ale skeptická vůči abstrakcím a spoléhání na pravidla.

⁴ HELD, Virginia. *Etika péče. Osobní, politická a globální*. Praha: Filosofia, 2015.

Tedy to můžeme říct natvrdo: Filozofové, racionalističtí etikové jsou většinou muži, kteří si myslí, že jsme v soudní síni, že život je právní kauza a že se tady řeší spory pomocí racionálního dokazování a logické argumentace. Jenomže já si myslím – podobně jako Heldová a jiné feministky i mnozí jiní myslitelé –, že v soudní síni se ocitáme velmi zřídka a že život není jako právní kauza, spor advokátů. Ve většině běžných životních situací se věci řeší jinak než právní, formální, oficiální cestou.

Celý problém spočívá v tomto: Co vidíme jako prioritu – konkrétnost, nebo zobecnitelnost (abstrakci)?

„Často se tvrdí, že má-li být soud soudem morálním, musí být zobecnitelný.“ (...) „Výrok »*Měla bych pečovat o Janu, protože je to mé dítě*« není obecný. Výrok »*Všichni rodiče by měli pečovat o své děti*« je obecný. První se dá odvodit z druhého, ale druhý z prvního ne tak snadno. Etika péče ale chápe onen první výrok jako výchozí morální závazek – i když ví, že asi není zobecnitelný. Proto se zdá, že je rozpor mezi péčí a spravedlností, náklonností a nestranností, loajalitou a univerzalitou.

Kant tvrdil, že ženy nemohou být plně morálními bytostmi, protože se spoléhají spíše na emoce než na rozum. Feministky ale namítají, že na vině jsou spíše muži, pokud lpějí na literě zákona, na byrokratickém uctívání pravidel a maskulinním přeceňování nezávislosti oproti vzájemné závislosti jednoho na druhém. Tradiční etika chce dosáhnout „poznání“, feministky spíš „pochopení“, „porozumění“. Chtějí-li ženy něčemu morálně porozumět, pak k tomu zapojují citlivou pozornost, využívají schopnost ocenit kontext a způsob vyprávění a potřebují k tomu poměrně rozsáhlou komunikaci. Jim zkrátka zobecňování a abstrakce snižuje schopnost tomu rozumět.

Heldová se často odvolává na jednu z prvních feministických etiček, Carol Gilliganovou, jejíž kniha *Jiným hlasem* už v 80. letech silně zapůsobila na celou scénu teoretické etiky.⁵

Tedy už si jistě dovedeme udělat dobrou představu, o co tady jde. Půjde-li o situaci rodiny, přátelství, sousedských vztahů, života v obci či nějaké komunitě, je podle feministických etiček vhodnější uplatnit etiku péče. Budeme-li ale muset řešit státní sociální politiku na ministerstvu, musíme nutně zobecňovat a použít spíše metodu hledání a formulování co možná abstraktních pravidel. Ale není vhodné uplatňovat zásadu abstraktních pravidel a bazírovat na formálním principu fair play v kontextu rodiny a přátelství.

Problém je, že základní představy těchto akademických teorií o liberální společnosti se nám zafixovaly za studií a my jsme si je natolik osvojili, že podle nich usuzujeme a možná nakonec i žijeme. Ano, tyto teorie nabízejí morálku vhodnou pro právní, ekonomické a politické interakce mezi lidmi, kteří jsou si víceméně cizí, ale mají k sobě jisté minimum důvěry, aby utvářeli určité politické útvary. Liberálně individualistická morálka se zaměřuje na to, jak by měl každý žít sám za sebe. Etika péče naopak požaduje, abychom přijali zodpovědnost – člověk je primárně a bytostně vkořeněný a nese tíži závazků.

Heldová chce, aby morálka hodnotila (tedy aby byla normativní, řečeno jazykem teoretické etiky), ne aby jen formálně popisovala či formulovala pravidla, zásady, principy. Etika péče chce prostě moralizovat, dávat konkrétní morální doporučení týkající se faktických vztahů, které jsou založené na důvěře, ohleduplnosti a péči – ale i těch, které takové nejsou. Převládající akademické etické teorie vše převádějí na spor mezi egoistickými zájmy jednotlivce a univerzálními morálními principy. Ale mezi těmito krajními póly – „sobecký jedinec“ versus „lidstvo“ – je přece spousta věcí. Ti, kdo o někoho pečují, tak nejednají ani sobecky, ani obecně pro blaho všech. Pěstují prostě vztahy s konkrétními lidmi, ne s abstraktním lidstvem. Vlastně nejsou ani egoističtí, ani altruističtí. Jen ve vzácně vyhrocených situacích máme na vybranou mezi egoismem a altruismem.

Panující akademické etické teorie vlastně pokládají rodinu a přátelství za součást kmenové struktury, kmenové mentality a strategie in-group, tzn. neférového stranění našim, vlastnímu. Tady podle nich nemá smysl mluvit o morálních teoriích, protože tady je všechno nefér, tady je sféra soukromých preferencí, o kterých teoretici nemají moc co říct. Etika péče ale tuto sféru uznává jako legitimní prostor regulérních etických vztahů, kde je možno uplatňovat morální vedení. A odtud pak etika péče vychází k obecnějším tématům a kontextům, dokonce i sociálním a politickým.

Etika péče je feministická ne v tom, že by primárně usilovala o zrovnoprávnění žen, ale usiluje o zrovnoprávnění ženského pohledu a přístupu. Podobně jako i jiné feministické teorie rekonceptualizuje tradiční pojetí toho, co je veřejné a co soukromé. Podle akademických etických teorií je domácnost soukromou mimo-politickou sférou, do níž se

⁵ GILLIGANOVÁ, Carol. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii mužů a žen*. Praha: Portál, 2001.

vláda a politika nemá co vměšovat. Převládající etické teorie pokládají za relevantní pro morálku pouze veřejný prostor – kde jedinci jsou nezávislí, svobodní, izolovaní a vzájemně vlastně lhostejní, a sebe navzájem pokládají za rovnocenné. Postulují „morální subjekt“ a „morálního aktéra“ jako základní kámen svého pojetí morálky – a tím vylučují ze svého zorného pole morální témata a vztahy, které se rodí se vzájemných osobních kontaktů a vazeb v kontextu rodiny, přátelství a nejužších konkrétních sociálních skupin. Pro vztahy v komunitách rodinného typu je typické, že je zde velmi nerovnoměrně distribuována moc, že vazby a vztahy jsou nedobrovolné, většinou jsme do nich byli postaveni, nevybrali jsme si je. Tyto vztahy nemají povahu smlouvy, kontraktu s rovnocennými subjekty. Stojí na důvěře. Lidé jsou si zde nerovni a vzájemně na sobě závislí. Jednají emotivně a iracionálně, mimovolně. A přesto jsou tyto vazby a situace důležité.

Rozdíl je i v pojetí osoby, persony, individua. Etika péče vychází z relačního pojetí osoby, člověk je konstituován právě až v předivu vztahů, neexistuje už předem jako samostatný jedinec, zatímco převládající akademické etické teorie pracují s konceptem substančním, tedy představou osoby jako svébytné jednotky, v sobě spočívající, jen na sobě založené nezávislé entity. Toto substanční pojetí se ukázalo jako relevantní v politických a ekonomických teoriích, podle nichž se společnost skládá ze svobodných jedinců, racionálních a autonomních aktérů, kteří sledují své vlastní zájmy, z jednotek, které spolu spolupracují jen tehdy, když chtějí a když je to pro ně výhodné, nebo když je to současně výhodné i pro ostatní zúčastněné strany. To jsou klasické teorie liberalismu. Feministické teorie, jako třeba etika péče, osoby pojmají jako už existující ve vztazích a vzájemně na sobě závislé. To, že můžeme myslet a jednat, jako bychom byli autonomní a nezávislí, je ve skutečnosti iluze, je to fikce, kterou nám vnukají právě naše sociální vztahy. Heldová se ale brání, říká, že morálka se nedá konstruovat tak, jako by každý byl Robinson Crusoe. Feministky poměrně přesvědčivě dokazují, že nežijeme v liberální společnosti, většinou se nemůžeme svobodně rozhodnout, s kým vstoupíme do vztahu a s kým ne. Většina lidí je po většinu života závislých na druhých. Etika péče si toto uvědomuje a právě toho si cení, nepokládá za ideál společnost složenou z izolovaných atomizovaných jedinců. Naše autonomie je omezená a částečná, jen do jisté míry si můžeme vybírat, s kým vstoupit do vztahu a s kým ne – ale můžeme své vztahy dále kultivovat, některé rozvíjet, jiné naopak tlumit. V tom spatřují feministky pravou autonomii – ne v nějakém abstraktním, žádnými vztahy nezatíženém racionálním subjektu, jak o něm sní liberální teorie.

Je to zajisté tak, souhlasím – ale namítl bych, že vývoj, jak posledních minimálně 2,5 tisíce let, tak zejména posledních 200 let, a zrychleně pak posledních 30 let, svědčí o jasném směřování k individualismu. Podívejme se na fenomén singles, rozpadu rodin, jednočlenných domácností, atomizace lidí kvůli elektronickým komunikacím atd. Naše vztahy se virtualizují, ztrácejí konkrétnost. A za dveřmi už číhají roboti! Budto je to tak, že jsme se s tím smířili, i když to nepokládáme za ideální stav. Anebo se nám to naopak líbí a pokládáme to za výhodu – být izolovaní, autonomní, nezávislí, o nikoho a nic se nestarat. Co na to feministky?

Plyne mi z toho takový závěr, že sociální práce, charita by se měla díť pokud možno na lokální úrovni, v konkrétních a bezprostředních vztazích, tam, kde se lidé znají, kde vystupují jako lidé, ne jako čísla statistik nebo zprůměrované sociologické typy. Jak ale potom dělat sociální politiku státu? Jen nastavovat rámce pro fungování služeb na terénní úrovni? V každém případě bych se přimlouval za víc konkrétní křesťanské charity než levicových sociálních experimentů. Salonní levicové intelektuálové uvažují v kategoriích morálních teorií spravedlnosti, rovnosti a různých lidských práv (nároků). Jenomže tyto teorie zastiňují pohled na konkrétního člověka – jakkoli upřímně se ho chtějí zastávat. Taktéž pravicově liberální teorie, které mluví spíše o férovosti pravidel, o rovnosti příležitostí, moc nepřihlížejí ke konkrétním osobám a situacím, a podobně jako levicové teorie silně abstrahují, formalizují, čímž vlastně dehumanizují, depersonalizují.

Feministické teorie nebo třeba etika péče Virginie Heldové stavějí do centra pozornosti ohleduplnost, důvěru, vnímavost vůči potřebám druhých, specifčnost vyprávěných příběhů a kultivování pečujících vztahů. Nevidí na prvním místě spory, střety různých zájmů, práv a nároků. Hledají to, co spojuje, nezdůrazňují primárně to, co stojí proti sobě jako rivalizující, konkurující si zájmy.

Samozřejmě že v praxi to takto vyhoceně nestojí – že etika péče je v opozici s etikou spravedlnosti. I když některé autorky to tak podávají. I v kontextu rodiny potřebujeme někdy důraz na formální pravidla férovosti a spravedlnosti – třeba jako ochranu proti násilí nebo špatné dělbě práce. A naopak i v soudnictví potřebujeme někdy důraz na princip péče, aby se přihlíželo ke konkrétním situacím, aby se s osobami zacházelo jako se skutečnými lidmi. Jde tedy spíše jen

o to, kdy je lépe použít který přístup, jak je vzájemně kombinovat a vyvažovat. Oficiální akademické teorie mají jistě pravdu, když argumentují tím, že lidé si většinou myslí, že „dospělí občané obvykle nepečují o cizí lidi, nechtějí, aby se od nich očekávalo, že se o cizí lidi budou starat, ani aby se cizí lidé starali o ně“. Skutečně – dospělí lidé nechtějí být zapojováni do vztahů, které si nezvolili, pokládají se za racionální aktéry, zejména v občanské, veřejné, politické oblasti. Péči považují za něco, co je omezeno na speciální vztahy v rodině, mezi milujícími se osobami nebo mezi přáteli. Péče jim totiž připadá paternalistická, ohrožující autonomii. Kritické těchto feministických teorií a etiky péče pokládají za urážlivé, když se o občanech uvažuje jako o dětech, nedospělých, nebo naopak jako o rodičích, lidech s mateřskými a otcovskými instinkty. Nejsem dítě! Nejsem jen tak ledasčí mamka, nehodlám přebírat mateřskou péči o kdekoho! Nevím, proč bych se měl tatkovsky starat o někoho cizího! To je pravda. Ale fakt taky je, že až příliš snadno a často se dostáváme do situací, kdy se náš model péče začne bezprostředně týkat – třeba když jsme opravdu dětmi, nebo když jsme hodně staří, vážně nemocní, nebo natolik bezmocní či sociálně dezorientovaní, že budeme potřebovat, aby se o nás někdo postaral.

Shrnutí

Ve všech etických reflexích sociální práce a charitativních činnostech se užívají akademické teorie. Mluví se o utilitarismu, deontologii, různých koncepcích spravedlnosti, etice ctností apod. Chtěl jsem ukázat, že teoretické reflexe etiky péče a služby, jak je v současné době nabízejí některé feministky a někteří filosofové a teologové, jsou významnou alternativou vůči oficiálním akademickým konceptům a plodnou inspirací i pro strategické plánování služeb poskytovaných církevními charitami či diakonickými organizacemi i organizacemi sekulární sociální práce.

Péče o sebe

Ne, nejde o žádné zkrášlování či psychohygienu... Jde o onu původní a zcela základní péči o duši, jak o ní mluví mnozí řečtí filosofové. Tedy starost o sebe sama, o svůj dobrý život, *eudaimonii* jako duševní pohodu. V rámci etiky péče se ale jedná spíše o interpretaci Michela Foucaulta, jíž se chopily některé feministky.⁶ Foucault vnímá starost o sebe sama jako obranu před přílišnou, až utiskující péčí ze strany státu a veřejných institucí, jíž říká biomoc. Biomoc se zprvu maskuje jako zdravotnická péče, pak se ale rozšiřuje a ráda by zasahovala i do subtilní sféry lidského nitra jako pastorální moc, moc rádoby pastýřská, protože v ní stát a jeho instituce přebírá roli, jíž si kdysi usurpovala církev.⁷

Péče o sebe (*self-care*) by měla vyvažovat péči o druhé. To si uvědomují i teoretici takzvaných pomáhajících profesí a ne příliš často a jen opatrně zdůrazňují, že profesionální pomocníci musejí taky pečovat o sebe sama, mají-li být schopní pečovat o druhé.⁸ Nejde jednoduše jen o nějakou re-kreaci a hygienu práce či pokračující profesní vzdělávání, jde o podstatnou práci na sobě, péči o své já, self – a nebojme se to říct: o svou duši, a nebojme se to říct: o své štěstí, nebo módněji well-being. Někdy se tento požadavek manifestuje v touze po dosažení adekvátního uznání. Teorii uznání formulovala zejména Nancy Fraserová nebo německý filosof Axel Honneth.

Kritická teorie péče

Etika péče se stala ostře sledovaným a diskutovaným tématem, nejen v rámci feministického myšlení a etiky.

Levicovým nebo dokonce marxistickým autorkám se koncept Virginie Heldové zdá příliš rodinný, uzavřený do intimity, personálních vztahů individuální etiky, ony by rády viděly péči v režii státu, řešily by ji sociální etikou. Jako by uvažovaly spíš mužsky, v principech abstraktní spravedlnosti. Tak třeba Joan Tronto nebo u nás Zuzana Uhde varují,

⁶ Viz např. RAŠEVOVÁ, Simona. Dialóg Alkibiadés I. a etika ako vzťah k sebe samému. *Ostium*, 2017, č. 1. Kritická teorie péče

⁷ Viz např. FOUCAULT, Michel. Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody. In týž: *Moc, subjekt a sexualita. Články a rozhovory*. Bratislava: Kaligram, 2000. FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality III. – Péče o sebe*. Praha: Herrmann & synové, 2003.

⁸ Viz např. HUBÍKOVÁ, Olga. *Péče o sebe u sociálních pracovníků jako součást odborného výkonu sociální práce*. Brno: VÚPSV, v. v. i. Praha, výzkumné centrum Brno, 2019.

že příliš individualistické a intimní teorie Virginie Heldové nebo třeba Sary Ruddickové opomíjejí existenci strukturální nespravedlnosti a křivd páchaných na celých společenských skupinách.

Za jednu z významných představitelky kritické teorie péče je považována sociální feministka Iris Marion Young.⁹ V duchu školy kritické teorie se ale problematiky částečně dotýkají i zmiňovaní Nancy Fraserová a Axel Honneth, u nás pak Marek Hrubec a Josef Velek.

♦♦♦

Enaktivismus a etika péče

Enaktivismus je teorie v rámci kognitivních věd. Vychází z představy, že kognice se utváří v interakci života se svým prostředím. Živá entita je jako „komplexní aktér“ tělesně zapletena, zapředena do svého okolí. V angličtině se užívá termín *embodied*, *embodiment*, což by se mohlo přeložit jako ztělesnění nebo vtělení. Zkrátka jde o situovanou kognici. Enaktivismus se tedy rozchází s tradičními koncepty, které kognici spojují s mentálními reprezentacemi, jako jsou duch nebo mysl, tedy s klasickými dualistickými teoriemi. Enaktivismus se postupně rodí pod inspirativním vlivem knihy Humberta Maturany a Fransisca Varely *Strom poznání* z roku 1987.¹⁰ Podle autorů má organismus tendenci poznávat jen to, co připomíná jeho vlastní strukturu. Poznání tedy není jednoduše odrazem vnějšího prostředí, ale současně tvorbou tohoto prostředí, a opačně – organismus utváří sám sebe z vlivů svého okolí, koná autopoiesis, sebe-stvoření. To platí pro život na všech jeho úrovních, od buňky až po člověka a jeho složité poznávací a komunikační nástroje. Poznání tedy není izolovaný proces, ale je spojeno vždy s konáním, vytvářením a přetvářením. Věci nejsou tak, jak se nám jeví, ale vidíme to, co potřebujeme vidět. Což ovšem vede k závěru, že nemůžeme dost dobře vědět, co vidí a vnímá někdo jiný. Tyto teze o samoorganizaci živých struktur v *Umweltu* (prostředí) jsme slyšeli už dříve od Jakoba von Uexküllu nebo Gregory Batesona. Kognice tedy těsně souvisí s reprodukcí, replikací sebe sama, ovšem vždy v mírně odlišné variantě, dané tím, že v průběhu tohoto procesu se organismus sám také mění. Takzvaná autonomie je proto jistou samoorganizující se uspořádaností, ale vždy v interakci s měnícím se prostředím, s nímž je entita vždy velmi těsně spřažená, oddělená od něj polopropustnými membránami, jež separují i spojují současně. Takovou membránou je v případě člověka třeba nervová síť nebo jazyk. Jazyk tedy není zprostředkující nástroj komunikace mezi jednotlivými už předem existujícími autoreferenčními body, my jsme právě jazykem vytváření, my v něm a jím existujeme. Systém může živě existovat jen, nepodlehne-li nebezpečné solipsistické tendenci izolovat se od svého okolí, ale současně stejně nebezpečné tendenci natolik se s okolím konformovat, že s ním splyne. Ztrácí-li systém schopnost adaptace na své prostředí, hyne a evolučně zaniká. Takovými systémy může být třeba jedinec v rodině a rodina ve společnosti. Souvisí to s rekonceptualizací veřejné a soukromé sféry. Pojem veřejná sféra vytvořil Jürgen Habermas v roce 1962 svou vlivnou knihou *Strukturální přeměna veřejnosti*, ještě před ním ale poukázala Hannah Arendtová na rozpor mezi *oikos* a *polis*. Veřejnou sféru si zpravidla pro sebe nárokují muži, zatímco ženám zůstává vyhrazena soukromá sféra.

Takto se rodí teorie sociálního konstruktivismu a systemismu v prostředí sociologie, psychologie či pedagogiky, ale i literární vědy. Epistemologickým důsledkem pak je odklon od teze, že poznáváme nějakou vnější realitu jako ontickou strukturu. Jak poznávající subjekt, tak vnější realita jsou součástí autopoietického systému a procesu. I tento důraz na intersubjektivitu už jsme v dějinách dříve slyšeli. Stejně jako zmínky o neurčitostech a nestabilitách, či dokonce tekutosti všeho.

Těchto myšlenek se chopili, jak už bylo řečeno, psychologové i pedagogové, ale také feministky, jimž je na nich sympatické, že zřejmě odpovídají ženskému způsobu vidění, myšlení a jednání, který je poněkud vzdálený tradičním konceptům individualistické a racionalistické autonomie. Intersubjektivita, situovanost a zapojení těla, tělesnosti jsou ženám přirozené – na rozdíl od mužů. Přesto se našel muž – filosof Petr Urban, který právě na souvislost enaktivismu a feminismu, konkrétně feministické etiky, a zvláště etiky péče poukazuje. Petr Urban, pracovník Filosofického ústavu AV ČR, totiž přeložil knihu Virginie Heldové *Etika péče*, a právě souvislost s enaktivismem nyní badatelsky roz-

⁹ YOUNG, Iris Marion. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia, 2010. YOUNG, Iris Marion. Asymetrická reciprocita. *Aspekt*, 1995, č. 2–3, s. 30–37.

¹⁰ MATURANA, Humberto R.; VARELA, Francisco. *Strom poznání: biologické základy lidského rozumu*. Praha: Portál, 2016.

pracovává a popularizuje.¹¹ Má to pochopitelně širší souvislosti a dopad – zejména na oblast sociální práce a služby a politiky, a také charitativní činnosti. Petr Urban spolu s Alicí Koubovou a Jurajem Hvoreckým, všichni z Filosofického ústavu AV, získali grant, jenž jim umožnil působit na Ministerstvu vnitra a Ministerstvu dopravy, kde se pokoušejí jednak aplikovat moderní poznatky etiky veřejné správy a jednak zlepšit komunikaci s veřejností. Tím už se ovšem ocitáme na poli etiky aplikované na jinou oblast. Zde jsme si měli uvědomit jen teoretické, přímo epistemologické východisko specifické etické motivace etiky péče jako svérázné metody a současně směru současného etického myšlení.

Doporučená literatura

Zájemcům je možno doporučit poměrně stručnou a srozumitelnou publikaci:

JESENKOVÁ, Adriana. *Etika starostlivosti*. Košice: UPJŠ, 2016. (Je v přílohách.)

SEVENHUIJSEN, Selma. *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. Routledge, 1998.

ROBINSON, Fiona. *The Ethics of Care. A Feminist Approach to Human Security*. Philadelphia: Temple University Press, 2011.

KOUBOVÁ, Alice; URBAN, Petr. Vztahové pojetí morální subjektivity mezi etikou péče a teorií hry Donalda Winnicotta. *Filozofia*, 2018, č. 9, s. 717–730.

V jakém smyslu lze lidskou subjektivitu považovat za etickou, zvážíme-li, že lidské bytosti jsou vzájemně závislé, neprůhledné, zranitelné a jejich postoje jsou ambivalentní? Cílem této studie je odpovědět na tuto otázku na základě pojetí subjektivity rozvíjeného v etice péče. Nejprve analyzujeme teorii morálního vývoje Carol Gilliganové, kde se soustředíme na pojem relační subjektivity. Ideje C. Gilliganové dále rozvíjíme pomocí teorie předmětných vztahů a zejména pak pomocí pojmu transitivní oblast hry D. Winnicotta. Nakonec ukážeme, jakým způsobem Winnicottův pohled na úlohu hry v lidském vývoji, zvláště její schopnost být transformativní, radostná, spojující a kritická, obohacuje pojem relační subjektivity a studium jeho etických implikací v etice péče.

♦♦♦

Feministická terapie

Americká psycholožka Laura Brown. Lenka Tkadlčíková (Caritas-VoŠ sociální a Univerzita Palackého v Olomouci, CMTF).

GJURIČOVÁ, Šárka; KUBIČKA, Jiří. *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Grada, 2009.

¹¹ Vstupuje i do globální akademické diskuse, například publikací v prestižním nakladatelství: URBAN, Petr; WARD, Lizzie (eds.). *Care Ethics, Democratic Citizenship and the State*. Palgrave Macmillan, 2020.